

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ У ХОДІ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ЩОДО БАТЬКІВСТВА ТА МАТЕРИНСТВА

Ігор Жеребной,

*викладач кафедри цивільного права та процесу в
Донецького юридичного інституту
Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*

У статті досліджено особливості захисту прав дітей при розгляді судом цивільних справ щодо батьківства та материнства.

Ключові слова: батьківство, материнство, діти, походження дитини.

До тих пір, поки внутрішня потреба правозгідної поведінки, усвідомлення її соціальної цінності та водночас усвідомлення соціальної шкідливості невиконання правового обов'язку не стануть надбанням кожного, залишатиметься актуальною проблема гарантування прав і свобод особи, прав інших учасників цивільних відносин [1, с. 181]. Однією з таких гарантій прав малолітніх та неповнолітніх дітей є їх судовий захист. Судовий захист є одним із видів правового захисту, який характеризується закріпленою в законі нормативною динамікою всього процесу. Саме в ході судового засідання досліджують, аналізують та оцінюють різноманітні докази, надані сторонами на підтвердження своїх вимог. У цивільному процесі можуть бути розглянуті будь-які справи, віднесені законом до справ, які можуть бути розглянуті в порядку цивільного судочинства, отже, суд є уніфікованим органом держави, який здійснює захист прав, свобод та інтересів усіх громадян держави, серед них малолітніх і неповнолітніх. Таким чином, малолітні та неповнолітні діти в питаннях захисту своїх прав мають підлогу процесуальних інститутів, які існують у межах як природного, так і законодавчо встановленого права.

Проблему особливостей захисту прав дітей у ході розгляду цивільних справ щодо батьківства та материнства у порядку цивільного судочинства досліджували вчені-процесуалісти М. Ясенок, С. Абрамов, З. Ромовська, В. Кройтор, М. Логвиненко та інші правознавці. Однак, незважаючи на інтенсивність і широкий спектр досліджень, присвячених різним аспектам означеної проблематики, багато питань у цій сфері залишаються наразі дискусійними.

Мета цієї статті – дослідити особливості захисту прав дітей у процесі розгляду цивільних справ щодо батьківства та материнства в порядку цивільного судочинства. Дослідження буде здійснено на основі правового аналізу сімейного і цивільно-процесуального законодавства та судової практики.

Правова захищеність дітей в Україні, серед іншого в питаннях, де їхні інтереси стають по суті предметом спору, є доволі слабкою. Саме тому цивільно-правові відносини, пов'язані із встановленням їх біологічних батьків, регулюють переважно норми Сімейного кодексу (далі – СК) України від 10.01.2002 р. Пенцодавно окремі питання застосування цих норм було роз'яснено в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім'ю України» від 12.06.1998 р. № 16 [2, с. 368–378] (далі – Постанова № 16), яку було скасовано. Наразі означені функції виконує постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» від 15.05.2006 р. № 3 [2, с. 453–463]. Проведення у справах щодо батьківства, материнства здійснюють за загальними правилами позовного провадження.

Водночас відповідно до ст. 6 Закону України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» від 24.01.1995 р. спори, що виникають із сімейних правовідносин, розглядають спеціально уповноважені судді (склади судів). Про це йшлося ще у постанові № 16, але вказівки Верховного Суду так і не було вико-

нано. Така ситуація виникла у зв'язку з тим, що постанови Пленуму Верховного Суду України мають рекомендаційний характер. Це призводить до того, що справи про встановлення (оспорювання) батьківства, материнства розглядають судді, які не мають досвіду судової роботи, а відповідно до цього вони допускаються помилки, що спричиняють судову тяганину.

Особливою категорією є *справи про встановлення батьківства*. Вони виникають тоді, коли дитина народжена матір'ю, яка не перебуває у шлюбі, немає спільної заяви батьків, заяви батька або рішення суду і запис про батька дитини в Книзі реєстрації народжень учинено на прізвище матері, а ім'я та по батькові дитини записано за вказівкою матері. Крім того, такі справи можуть виникати у разі смерті матері, а також за неможливості встановити місце її проживання, тому запис про неї та про батька дитини учинено за заявою родичів, інших осіб або уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, в якому народилася дитина (ч. 1 ст. 135 СК України). Відповідно до ч. 2 ст. 135 СК України до таких справ належать і окремі випадки, коли батьки дитини невідомі й запис про них у Книзі реєстрації народжень учинено за рішенням органу опіки та піклування.

Як бачимо, існує велика кількість інтерпретацій, які є підставою для справ, пов'язаних із встановленням батьківства. При цьому на перший погляд здається, що позивач, звертаючись до суду про встановлення батьківства, захищає передусім власні інтереси, які полягають у встановленні факту перебування з відповідцем у подружніх стосунках. Проте позивачка насамперед обстоює інтереси малолітньої дитини, а саме її право мати батька, утримання, сімейне піклування, виховання тощо. З урахуванням викладеного постає питання, яке ж процесуальне становище займають малолітні особи в таких справах? Вони не є позивачами у передбаченому законом порядку, бо відповідно до ст. 29 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України не наділені цивільною процесуальною дієздатністю. Позивач, а це зазвичай мати малолітньої особи, наділена у всіх випадках цивільною процесуальною дієздатністю, але ж безпосередньо її права, свободи й інтереси ніким не порушені. Якщо ж виходити з того, що мати дитини є законним її представником (ч. 1 ст. 39 ЦПК України), то представник як самостійна відокремлена процесуальна особа впливає процесуальні дії від імені і в інтересах іншої особи – сторони, виконуючи в межах наданих їй повноважень

процесуальні права й обов'язки представленої [3, с. 113]. Саме так на початку 60-х років минулого століття визначав інститут представництва С. Абрамов.

Через 60 років М. Ясінок визначає представництво як «урегульовану процесуальними нормами права діяльність представника в інтересах іншої особи на підставі прав, наданих йому довірительом чи законом, який спрямовує свої дії на захист суб'єктивних прав, свобод чи інтересів іншої особи [4, с. 30]. Як бачимо, зміст представництва більший за півстоліття фактично не змінився. Отже, в означені відношин закладено концепцію природного права [4, с. 32] захисту батьками своїх дітей. При цьому мати як позивачка в частині своїх інтересів (природного права на захист своєї дитини) діє не як законний представник малолітньої особи, а як повновладний суб'єкт свого інтересу, наділений, відповідно, всіма процесуальними правами. Водночас мати у справах про встановлення батьківства виступає як захисник інтересів своєї дитини.

Таким чином, як зазначає М. Ясінок, широке поняття представництва поділяється на два його складники – процесуальне представництво і процесуальне правозаступництво [4, с. 23]. Виходячи з цього мати діє як позивачка у сфері своїх інтересів і як процесуальний правозаступник у сфері інтересів своєї дитини. Отже, мати одночасно є позивачкою і правозаступником. Така ситуація наявна в Англії, Франції, Бельгії, де правозаступництво відокремлене процесуально від представництва. Так, в Англії функції правозаступництва виконують баристері (адвокати), а функцію представництва – соліситори (повірені) [5, с. 96].

Проте розглядувана категорія справ передбачає захист не лише малолітніх чи неповнолітніх осіб у частині їх спадково-майнових прав, прав на утримання тощо, але й, як це не парадоксально, інтересів їхніх батьків. Це трапляється тоді, коли позивачем є особа, котра вважає себе батьком дитини, народженої жінкою, яка в момент зачаття або народження дитини перебувала у шлюбі з іншим чоловіком. Отож, чоловік має право пред'явити позов до останнього, якщо того записано батьком дитини, ставлячи перед судом питання про визнання свого батьківства. У такому разі вимоги про визнання батьківства має бути розглянуто одночасно з вимогами про виключення відомостей про цю особу як батька з актового запису про народження дитини. При цьому відповідцем у таких справах буде чоловік, записаний батьком ди-